

¹Кирчів Р. Донаукові зацікавлення українським фольклором та етнографією // НТЕ. — 2005. — № 1. — С. 40.

²Жития святых, на русском языке, изложенные по руководству Четьих-Миней

св. Димитрия Ростовского. — Издание Свято-Успенской Киево-Печерской Лавры, 2003. — Кн. 8. — С. 10–11, 12.

For the first time in the history of the Ukrainian folkloristics the author researches the records of legends made by sanctifier Petro Mohyla at the beginning of the 17th century mainly in Kyiv suburbs. The author focuses on authenticity of the texts, their links to the traditional legendry and hagiography as well as methods of recording.

УСНІ ДЖЕРЕЛА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПISУ

Галина КИРІЄНКО

Галицько-Волинський літопис — унікальна пам'ятка давньоруської літератури XIII ст. На жаль, він зберігся в одному лише списку. Певно, це і стало однією з головних причин того, що надзвичайно важливий для розуміння літературного процесу твір так і залишається маловивченим у літературознавчому плані. Ще менш досліджений він на предмет усних джерел. Хоча всі дослідники давньоруської літератури наголошують на тісному зв'язку пам'ятки з народнопоетичною традицією, далі констатації цього факту у студіюванні Галицько-Волинського літопису справа майже не просувається. Така неувага до унікальної пам'ятки з боку науковців пов'язана, ймовірно, з тим, що через відсутність записів фольклору Давньої Русі будь-яке дослідження народнопоетичних джерел твору тогочасного красного письменства буде досить гіпотетичним. Натомість історія науки знає чимало прикладів відкриттів за, здавалося б, фатального браку фактів. Тому дослідження усних джерел Галицько-Волинського літопису є не лише актуальним, а й можливим навіть за таких несприятливих умов.

Теми пошуку усних джерел Галицько-Волинського літопису торкався свого часу М. Грушевський. Він дійшов висновку, що, окрім книжних творів, літописець «очевидно, йшов також і за взірцями світської дружинної повісті і героїчної поезії» [1; с. 151]. Учений був переконаний, що Галицький літопис «дійсно не

літопис, а повість в повнім значенні цього слова на зразок київських воїнських повістей XII ст., тільки в небувалім розмірі: цілого півстоліття» [1; с. 144]. Він зробив спробу виділити цю повість із «сірої маси літописних записок» [1; с. 5]. Крім того, М. Грушевський зауважив, що подекуди літописець, щоб підсилити емоційне враження, вдається до ритмізації тексту, наслідуючи невідомі нам епічні взірці. Він спробував віднайти в тексті Літопису подібні місця. Так, учений розбив на рядки прокляття на Жирослава, вважаючи його ритмізованим, а також висунув припущення, що й інші місця, особливо описи битв, написано за епічними взірцями. М. Грушевський пише: «Цілком певно, що коли б ми мали перед собою більше тих героїчних епопей, ми б бачили на кожному кроці, як виведені в тих літописних оповіданнях особи рухаються і говорять по епічних взірцях і як самі ці оповідання сповідають словами і ситуаціями героїчного епосу» [1; с. 67].

Утім, далеко не всі вчені у визначенні джерел Галицько-Волинського літопису робили акцент саме на фольклорних творах. Так, О. Орлов назвав серед його джерел компілятивні хронографи, до яких входили хроніки Георгія Амартола та Малали, «Олександрія» й «Історія Іудейської війни» Йосифа Флавія. Він вважав, що ці праці мали серйозний вплив на характер викладу, стиль, зображувальні засоби Галицько-Волинського літопису [2;

с. 93–126]. Так само й Л. Черепнін дійшов висновків, що автори Галицько-Волинського літопису активно використовували при його написанні твори перекладної літератури, це, насамперед, компілятивний візантійський хронограф, хроніки Георгія Амартола та Малали, а також повість про зруйнування Єрусалима Йосифа Флавія. Звідти, на його думку, були запозичені описи архітектури й прикрас церков у Холмі та описи битв. Учений вважав також, що монологи Олександра Македонського з «Олександрії» в дещо переробленому вигляді вкладено в уста Данила Галицького. Серед вітчизняних джерел Л. Черепнін називав передусім повісті про Батиєве нашестя й поїздки Данила Галицького в Орду. На його думку, ці твори послужили для літописця джерелом фактичного матеріалу. Крім того, вчений припускав, що автор Літописця Данила Галицького скористався циклом воїнських повістей про боротьбу Романовичів з ятвягами [3; с. 233, 252]. Водночас М. Гудзій, констатує той факт, що «серед науковців надовго утвердилося уявлення, що на літописання сильний вплив справили візантійські хронографи, а в подальшому Хроніка Георгія Амартола і Малали», заперечує: «Висловлювалося припущення, що хроніка Амартола впливала на давнє руське літописання своїм чернецько-аскетичним світоглядом, вірою в дива і знамення, в участь Божественного промислу, ангелів та бісів в людських долях. Але все це характеризувало середньовічну спрямованість думки взагалі» [4; с. 81]. Він вважає, що «такий широкий розвиток літописної творчості в Київській Русі, який особливо яскраво виявився в таких чудових пам'ятках, як «Повість врем'яних літ», Київський і Галицько-Волинський літопис, найпереконливіше характеризує найдавнішу руську літературу як таку, що виросла і розвивалася перш за все на національному ґрунті і живилася тими соками, які вона знаходила у вітчизняній дійсності свого часу» [4; с. 83]. Пізніше Д. Лихачов зазначав, що автор життєпису Данила Галицького поєднав у своїх записах «прийоми дружинної поезії з формулами

світської воїнської повісті та перекладних хронографів» [5; с. 254]. Про значний вплив на літописання, в тому числі й на Галицько-Волинський літопис, уснопоетичної традиції писали Я. С. Лур'є [6; с. 86, 87], М. Ф. Котляр [7; с. 7, с. 13] та інші дослідники давньоруської літератури. Думки, головним чином, розходилися у тому, як саме здійснювався цей вплив: одні дослідники стверджували, що літописці користувалися епічними взірцями, другі, як от С. Азбелєв [8; с. 20], вважали цей вплив опосередкованим, треті обмежувалися загальним констатуванням факту впливу на літопис фольклору. Конкретніші висновки потребували ґрунтовного дослідження Галицько-Волинського літопису на предмет усних джерел. Як уже зазначалося, такої розвідки не робилося жодним з дослідників цієї пам'ятки.

У складній ситуації виокремленості Галицько-Волинського літопису у давньоруській літературі XIII ст. та відсутності чіткого уявлення про фольклорну традицію Давньої Русі досліднику доводиться звертатися до різних методів, щоб видобути децицію корисної інформації. Ідучи за вченими, дослідження яких істотно збагатили фольклористику, ми у своїй роботі скористалися як базовою, їхньою методологією. Так, слідом за В. Проппом ми використовували антропологічний підхід. Разом із тим, у пошуках міфологічних мотивів застосували неофрейдистський метод, звертаючись, таким чином, за Д. Хофменом до «архаїчних моделей, що запозичені з міфів, фольклору та ритуалів» [9; с. 40]. Ми послуговувались методикою «ідентифікації», про яку С. Росовецький пише як про методику «елементарного розпізнавання у творі красного письменства його уснопоетичних за походженням елементів», зазначаючи, що вперше її можливості «були продемонстровані фундаментальною працею Т. Тісельтона Дейєра про фольклор у Шекспіра». Тоді були окреслені й основні операції цієї методики, як-то вирішення питання про наявність у творі фольклорного впливу; розпізнавання виявленого фольклорного впливу як сюжетного чи стилістичного, або й сюжет-

ного, і стилістичного разом; визначення жанрової специфіки усного об'єкта рецепції тощо. С. Росовецький вважає, що «методика «ідентифікації» є не лише найефективнішою, але й навіть безальтернативною, коли йдеться про явища фольклоризму «природного» і про однопановість джерела (або джерел), по-друге» [11, с. 30–31]. Незамінною, на нашу думку, ця методика є й для вивчення усних джерел Галицько-Волинського літопису.

Ось на такому фундаменті ми, власне, й розпочали пошуки уснопоетичних джерел Галицько-Волинського літопису. Обмежимося в цій статті лише одним її аспектом — питанням про відображення в літописі казкових структур і стилістичних конструкцій.

На нашу думку, в Галицькому літописі є кілька великих утворень казкового походження. Зокрема, літописець Данила Галицького дає цілком казковий початок. В. Пропп пише, що в казці «початкова ситуація часто дає картину особливого, іноді підкресленого благополуччя, іноді в дуже яскравих, барвистих формах. Це благополуччя служить контрастним тлом для наступної біди» [10; с. 65]; що «казка вводить яку-небудь родину» і що «події іноді починаються з того, що хто-небудь із старших на час виїжджає з дому... Підсиленою формою відсутності є смерть батьків» [10; с. 131]. «Яка-небудь біда — основна форма зав'язки», — підсумовує В. Пропп [10; с. 140]. Саме таким чином починається Галицько-Волинський літопис. «[В лѣто 6709. Начало княжения великаго князя Романа, самодержца бывша всей Руской земли, князя Галичкого]», — вступає літописець в оповідь [11; с. 77]. Далі у напруженій гармонії («яскрава, барвиста форма») плачі ведеться про те, що цей великий князь, який не поступався у славі своєму діду Володимирові Мономаху, помер, залишивши двох синів, і що галицькі бояри підняли смуту й відразу, знайшлися охочі заволодіти землями Романа.

В. Пропп зазначає, що в казці «ситуація завжди вимагає членів однієї родини, тому антагоніст, включений у початкову ситуацію, перетво-

рюється на родича героя» [10; с. 65]. На Галич з великим військом пішов Рюрик, який доводився покійному князю Романові свекром (! — див. нижче). Однак, через заступництво угорського короля за родину князя Романа, Рюрик не зміг утвердитися в Галичі. Тоді галицькі бояри запросили на княжий стіл Ігоревичів. Княгиня Анна з дітьми мусила тікати у Володимир, а потім і в Польщу. Ця втеча й подальше виховання Романовичів на чужині, далеко від дому цілком відповідає казковим мотивам «ізоляції дітей», яких «оберігають від викрадення» [10; с. 138], та «виховання хлопчика в затишку в якого-небудь пастуха чи садівника», причому останній мотив В. Пропп зараховує до комплексу, спрямованого «на проходження в потойбіччя» [10; с. 324].

Цікаво відбився у Літописі Данила Галицького й казковий мотив про ворожого свекра, докладно описаний В. Проппом в «Історичних коренях чарівної казки».

Саме одруження Данила Галицького з донькою Мстислава Удатного не має в собі нічого казкового. Літописець згадує про цю подію мимохідь, хоча сам стиль викладу й нагадує закінчення казки: «В та же лѣта времени минувши поя у него Даниль дъщерь именемъ Анну и родишася у него сынове и дщери» [11; с. 82]. Але стосунки, які встановлюються між Мстиславом Удатним і Данилом Галицьким, несуть на собі ознаки казкового випробування свекром свого зятя. У ставленні Мстислава до Данила раптом з'являється ворожість. В. Пропп зазначає, що казка не розуміє причин ворожості свекра до зятя, тому намагається якось пом'якшити конфлікт, наприклад, приписати цю ворожість не самому свекру, а всіляким заздрісникам і наклепникам [10; с. 384]. Не розуміє також раптової нелюбові Мстислава до Данила й літописець і намагається пояснити її так само, як і казка, — наклепами зрадливих галицьких бояр і Данилових заздрісників, як-от його родич Олександр Белзький. Проте насправді цей конфлікт сягає корінням часів, коли посвячення йшло через рід дружини. «Поява нареченого є для старого царя смертельною небезпекою, — зазначає

В. Пропп. — Свекор і зять тут споконвічні вороги. Якщо влада передавалася через зятя, то цар повинен був мати дорослу доньку; вхідження її в шлюбний вік, поява в неї нареченого і є моментом віддавання царства разом із донькою» [10; с. 409]. Таким чином, у ставленні Мстислава до зятя спрацювали чинники міфологічного світогляду, тому що об'єктивно Данило не давав підстав для підозр, виступаючи надійним союзником свого свекра. В. Пропп, коли пише про випробування героя на тому світі, зазначає, що «дуже рано, поряд з перевіркою магічної сили померлого, стали з'являтися уявлення про перевірку його добродетельності» [10; с. 172]. Колізії, пов'язані з випробуванням героя на добродетельність, дуже поширені в казках та стосуються переважно функцій дарувальника. Так само і Мстислав випробовує Данила на хоробрість, вірність, витримку, милосердя. Так, попри Данилову молодість, попри те, що Данило дуже допоміг свекру у війні з уграми й ляхами під Галичем [11; с. 83], на Калці Мстислав не пожалів зятя, а послав поперед себе, наражаючи його на серйозну небезпеку. Проте молодий Данило з честю вийшов із випробування, показавши свою хоробрість у бою [11; с. 86, 87]. Потім він продемонстрував своє «братолюбіє», давши мир Олександрю Белзькому й самому Мстиславу, коли ті відверто виступили проти Данила війною й були розбиті [11; с. 88]. Нарешті, Данило не згадує колишньої кривди й на заклик свекра про допомогу проти угрів відповідає згодою: «Тогда же Мъстиславъ Судислава посла къ зятю своему князю Данилу, рекъий: «Не отступай отъ мене», оному же рекъию: «Имамъ правду въ сердци своемъ» [11; с. 88]. Поведінку Данила, його терплячість з позицій казки можна пояснити чітким розподілом функцій між героями. В. Пропп пише про розвиток казкової колізії: «В родині відчувається глуха або відверта ворожнеча. «Як би його із світу звести» — постійна казкова формула. Ці слова можуть сказати всі члени родини по відношенню один до одного, але за одним тільки винятком: їх ніколи не промовляє особа молодшого віку по відношенню до старших... Зана-

пастити, зі світу звести хочуть завжди тільки старші молодших» [10; с. 175].

Функція Мстислава Удатного — неоднозначна. З одного боку він діє як ворожий свекор. З другого — як дарувальник. На функцію дарувальника вказує й той факт, що Мстислав двічі дарує Данилові коней [11; с. 83]; [11; с. 88]. Як зазначає В. Пропп, із занепадом первісних інститутів «дарувальник — лісовий дух уже стає незрозумілим. Його змінює дарувальник — чоловік і предок» [10; с. 234]. В образі Мстислава Удатного ми бачимо подальшу трансформацію первісних уявлень.

За В. Проппом, лінія герой — дарувальник розгортається так: після того, як герой випробується, зазнає нападу та ін., а також після того як він відреагує на дії майбутнього дарувальника, до його рук потрапляє чарівний засіб, яким може бути й чарівна тварина, зокрема кінь [10; с. 33–36]. Дії Мстислава Удатного, за схемою В. Проппа, можна розцінити як Д1, 5, 7, 9, де Д означає першу функцію дарувальника, Д1 — випробування героя, Д5 — прохання про помилування, Д7 — інші прохання, Д9 — напад дарувальника на героя. Дії Данила Галицького відповідно у схемі мають такий вигляд: Г1, 5, 7, 9, де Г означає реакцію героя, Г1 — герой витримує випробування, Г5 — герой милує, того, хто просить, Г7 — робить послугу, Г9 — пермагає дарувальника. Отримання Данилом коня позначається Z1, де Z означає передачу чарівного засобу, а Z1 — безпосередню передачу цього засобу. Таким чином, вся формула матиме такий вигляд:

Д1, 5, 7, 9 Г1, 5, 7, 9 Z1

Отже, загалом роль Мстислава Удатного полягає в легалізації Данила Галицького як повноправного спадкоємця й володаря Галицько-Волинського князівства. Через нього як через свекра відбувається посвячення Данила, водночас як дарувальник він дає молодому князеві «чарівний дар», тобто потрібну магічну силу для боротьби з ворогами.

Найяскравіший слід казка залишила в оповіді про поїздку Данила Галицького до Батия [11; с. 109]. Описуючи цю подорож, літописець старанно фіксує подробиці, як не див-

но, важливі саме для чарівної казки. Завдяки цим подробицям поїздка Данила Галицького в царство хана Батия набирає ознак подорожі героя на той світ. Опинившись перед необхідністю поїздки до Батия по ярлик, Данило Галицький прямує до Києва, «и пришедь в домъ архистратига Михайла, рекомый Выдобичь» — не у храм, не в церкву, не в монастир, а в цьому випадку саме в дім, де він отримує молитовну допомогу (порівняйте з лісовим домом, де герой казки отримує допомогу в проникненні до потойбіччя). Характерним є й те, що літописець не забув зазначити, що Данило «изыде из монастыря в лодьи», хоча, здавалося б, як він ще міг переправитися на той берег Дніпра? Справа в тому, що переправа дуже важлива саме для казки. «Всі види переправи, — пише В. Пропп, — вказують на одну область походження: вони йдуть від уявлень про шлях померлого на той світ» [10; с. 286]. Далі літописець описує подорож Данила по спустошених татарами землях «и видѣ, яко нѣсть у нихъ добра». В. Пропп якраз і зазначає, що в тридесятому царстві «пустельність іноді підкреслюється» [10; с. 360]. Досягши царства Батия, Данило дивом уникнув необхідності поклонитися татарському ідолу. Він був покликаний у вежу до Батия, який запропонував йому випити кумису. «Їжа має тут особливе значення... ми бачимо, що людині, яка бажає пробратися в царство мертвих, пропонується особливого роду їжа...Вимагаючи їжі, герой цим показує, що він не боїться цієї їжі, що він має право на неї, що він «справжній» [10; с. 160]. Це визнає й Батий: «Ты уже нашъ же татаринъ: пий наше питіє». Наприкінці оповіді про подорож Данила літописець оповідає про загибель в Орді князя Ярослава, а також князя Михайла з боярином Федором, тобто там, де інші князі покладали голови, галицький князь пробув двадцять і п'ять днів. Такий хід теж нагадує казковий, так само, як і

кінцівка цієї історії: «И прійде въ землю свою, и срѣте его братъ и сынове его, и бысть плачь о бѣдѣ его, болша бысть радость о здравіи его» [11; с. 109].

Отже, в Літописі Данила Галицького ми дослідили декілька казкових елементів: казкову зав'язку, комплекс випробування героя дарувальником з подальшим даруванням чарівної речі, казкову колізію, пов'язану з ворожим свекром та подорож героя на той світ.

Але наша розвідка — це лише початок копійної праці. Гіпотези висунуто, тепер треба їх підтвердити...

1. Грушевський М. Історія української літератури. — К., 1993. — Т. 3.
2. Орлов А. К вопросу об Ипатьевской летописи // ИОРЯС. — М., 1926. — Т. 31. — Кн. 1.
3. Черепнин Л. Летописец Даниила Галицкого // Исторические записки. — М., 1941. — № 12.
4. Гудзий Н. Литература Киевской Руси и украинско-русское литературное единение XVII—XVIII веков. — К., 1989.
5. Лихачев Д. Русские летописи и их культурно-историческое значение. — М., 1947.
6. Лурье Я. К изучению летописного жанра // История жанров в русской литературе X—XVII веков. — Ленинград, 1972.
7. Котляр И. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах. — К., 1986.
8. Азбелев С. Летописание и фольклор // Русский фольклор. — М., 1963. — Т. 8.
9. Росовецкий С. Фольклорно-літературні зв'язки: компоративний аспект. Монографія. — К., 2001.
10. Пропп В. Морфология волшебной сказки. Корни волшебной сказки. — М., 1998.
11. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. — К., 2002.

The author focuses on the verbal sources of Halytsko-Volynsky Litopys (The Chronicle of Halytsko-Volynsky Principality). Using methods of V. Propp and other researchers, the author analyses specific structural and stylistic elements of the tale, which are present in the chronicle and got corresponding interpretation.